

vablar), Bakü 1998; Vakıf Sultanlı, *Mehmed Emin Resulzade'nin Edebi Dünyası*, Bakü 1993; a.mlf., *Ağır Yolun Yolcusu: Mehmed Emin Resulzade'nin Heyatı ve Edebi Faaliyeti (Portret-monografiya)*, Bakü 1996; Elçin, *Memmed Emin Resulzade (Oçerk)*, Bakü 1994; Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara 1995; a.mlf., *Azerbaycanlıların Türkiye'deki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Ankara 2001; a.mlf., *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*, İstanbul 2002; Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, İstanbul 2006; Mühraban Gasiyova, *Azerbaycan'da Millî Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü* (doktora tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-98; M. D. Mercangil, "Mehmet Emin Resulzade", *Türkiye Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, III/2, Ankara 1954, s. 234-239; "M. Emin Resulzade'nin Hal Tercümesi", *Azerbaycan*, III/22-23 (Resulzade özel sayısı), Ankara 1954, s. 2-4; Mirza Bala, "Mehmet Emin Bey 70 Yaşında", a.e., III/22-23 (1954), s. 5-14; a.mlf., "Resulzade Mehmet Emin (1884-1955)", *Dergi*, sy. 1 (1955), s. 134-139; Ahmet Caferoğlu, "Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi", *Azerbaycan*, III/22-23 (1954), s. 15-17; a.mlf., "Ziya Gökalp'in Azerbaycan Türklüğü Üzerindeki Tesiri", *TK*, sy. 24 (1964), s. 10-15; Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Reşulzade Mehmet Emin", *TY*, sy. 243 (1955), s. 782-787; "Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisi'nin Ellinci Yıldönümü Münasebeti", *Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisi Bülteni*, sy. 4 (özel sayı), München 1962.

YAVUZ AKPINAR

RE'SÜLCÂLÛT (رأس الجالوت)

İslâmî dönemde
yahudileri devlet katında
temsil eden cemaat lideri.

Aslı Ârâmîce *reş galuta / galvata* (İbr. roş ha-gola; Lat. exilarch) olan ve "sürgünlerin başı, sürgün lideri" mânasına gelen terim Arapça'ya Kur'an'daki Câlût (Golyat) kişi adının (el-Bakara 2/249-251) etkisiyle girmiştir (Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, s. 24; Bîrûnî, s. 16). Sürgün yıllarında on iki asır boyunca yahudileri ideal kral kabul ettikleri Hz. Dâvûd'un soyundan geldiğine inanılan bu kimseler yönetmiştir.

Re'sülcâlûtluğun ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekte, Buhtun-nasr tarafından milâttan önce 597'de Bâbil'e sürülen Yahuda Kralı Yahoyakin'le başladığı kabul edilmektedir. Sâsânî idaresinin son dönemindeki re'sülcâlûtun adı Bostanay ben Haninay'dır (ö. 660); bu şahsın, Yûsuf sûresinde Yûsuf peygambere rüyasında secde ettiği belirtilen yıldızların adlarını sormak ve tartışmak üzere Irak'tan gelerek Resûl-i Ekrem'e görüşmek Büstâne isimli yahudi olduğu sanılmaktadır (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, II, 513). Hz. Ömer zama-

nında yahudilerin cemaat liderliği, doğumu ve re'sülcâlût olması efsanevi bilgilerle süslenen Bostanay'ın uhdesinde idi. Yahudi kaynaklarına göre Halife Ömer, Bostanay'a son kisrâ Yezdicerd'in kızını vermiş, bu tutumuyla onu kisrâların halefi saydığını göstermek istemiştir. Hz. Dâvûd gibi güçlü bir kralın soyundan gelmesi ve bütün yahudileri yönetmesi dolayısıyla Bostanay, "Ored yad" (uzun elli / kol: her şeye gücü yeten) lakabıyla tanınmıştır. Bazı müslüman müellifler tarafından kelime anlamıyla kabul edilen bu tabir, re'sülcâlûtluğa getirilecek kişinin parmak uçlarının dizlerine kadar uzanması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır (Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, s. 24; Ebû'l-Meâlî, s. 23). Hz. Osman ve Ali dönemlerinde görevine devam eden Bostanay'ın ölümünden sonra İranlı prenesten üç oğlu olmasına rağmen kurum, yahudi hanımından doğan oğulları Hisday (660-665) ve Bar Aday'ın (665-689) soyarınca sürdürülmüştür. Bu durum, Emevîler döneminde re'sülcâlûtlarla "gaonlar" (yeşiva denilen yüksek Talmud okullarının başkanları) arasında nüfuz mücadelesinin başlamasına yol açmıştır.

Sâsânîler devrinde olduğu gibi İslâmîyet'in ilk yıllarında da Bağdat'ın kurulmasına kadar re'sülcâlûtlar yahudilerin çoğunlukta olduğu Sûra şehrinde ikamet ediyordu. Bağdat'ın inşasından sonra buraya taşındılar, şehrin Sûkul'atika ve Kasr İbn Hübeyre semtlerindeki yazlık ve kışlık köşklere yerleştiler. Re'sülcâlûtluk yahudi ve İslâm toplumlarındaki saygınlığı, ekonomik imkânları ve nüfuzu dolayısıyla büyük bir cazibe merkeziydi. XII. yüzyılda re'sülcâlûtların pazarlardan, tüccarlardan ve uzak diyarlardan getirilen mallardan aldıkları haftalık gelirler sebebiyle çok zengin oldukları ve Irak'ta çok sayıda misafirhane, bağ bahçe, arazi ve hastahaneye sahip bulundukları belirtilir (Benjamin - Pe-tachia, s. 66). Bu durum gaonlarla olduğu kadar aile içinde de mücadelelerin yaşanmasına yol açmıştır. Abbâsiler döneminde kurum liderliği için yapılan mücadelelerin en önemlisi, Halife Mansûr zamanında (754-775) Anan ben David ile Hananya arasında cereyan etmiştir. Re'sülcâlût Şlomo'nun 762'de ölümünün ardından yerine teamüle göre aynı aileden Anan ben David'in geçmesi gerekiyordu. Ancak gaonlar ve cemaat ileri gelenleri re'sülcâlûtluğa dinî konularda daha dikkatli davranma ve mütevazi kişiliğiyle tanınan Hananya'yı tercih etmişler, Anan'ı da cemaatin tasarrufuna karşı direnmesi sebebiyle hap-

se atmışlardı. Onun hapiste karşılaştığı İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den, halifenin huzuruna çıkması ve kendisinin diğer yahudilerden farklı bir yolda olduğunu söylemesi şeklinde bir tavsiye aldığı rivayet edilir. Ebû Hanîfe'nin tavsiyesini tutan Anan hapisten çıktıktan sonra taraftarlarınca re'sülcâlût kabul edilmiştir. Sonradan Karâîlik adını alan onun başlattığı bu hareket Rabbânîler'den bağımsız bir cemaat oluşturmuştur.

Halife Muktedir-Billâh zamanında (908-932) Horasan'ın gelirleri konusundaki bir anlaşmazlık yüzünden Bağdat'tan sürülen re'sülcâlût Mar Ukba, Kayrevan'a giderek Mağrib'de bağımsız bir yahudi cemaatinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Onun ardından gelen Dâvûd b. Zakkay'ın (915-940) ölümünden sonra kurum iyice zayıflamış, başına Dâvûd soyundan Musul'da yaşayan ve Bağdat'takinden ayrı bir cemaat olan Heymanoğulları'ndan biri getirilmiş, ancak bu kişi bir süre sonra Hz. Peygamber'e sövdüğü için idam edilmiştir. Bu olayın ardından kurum bir müddet boş kalmış, daha sonra birkaç aile arasında el değiştirmiştir. Halife Kâim-Biemrillâh tarafından da bir re'sülcâlûtun idam ettirildiği bilinmektedir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Mağrib yahudilerinin müstakil bir cemaat olma gayreti, hâkimiyetlerindeki yahudi cemaatlerinin Abbâsiler'le irtibatını koparmak isteyen Fâtımîler tarafından desteklenmiş ve neticede Fâtımî hâkimiyetinde yaşayan yahudiler başındaki kimseye "nagid" adını verdikleri bir kurum ihdas etmiştir. Diğer taraftan Abbâsiler'e bağlı coğrafyada mahallî emirliklerin kurulması da Yemen gibi uzak bölgelerde Bağdat re'sülcâlûtluğundan ayrı cemaatlerin ve "nasi" adı verilen cemaat liderlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Abbâsiler döneminin son re'sülcâlûtu Samuel b. David'dir (1240-1258) ve Bağdat onun zamanında düşmüştür. Hülâgû şehre yaklaşırken Halife Müsta'sım-Billâh'ın savunma hazırlıkları sırasında re'sülcâlûtun ve gaonların mallarını müsadere ettiği belirtilir. Bağdat'ı ele geçiren Hülâgû yahudilere ve re'sülcâlûta dokunmamıştır. Yahudi cemaati, Timur'un 1400 yılında görevlerine son vermesine kadar Hz. Dâvûd ailesine mensup kimseler tarafından yönetilmeye devam etmiştir.

1400'den XVIII. yüzyıla kadar Irak bölgesindeki yahudi cemaatleri yine Hz. Dâvûd'un soyundan gelen ve "sarrafbaşı" adı verilen kimseler tarafından idare edilmiş, bu asırdan itibaren yöneticilik Hz. Dâvûd

ailesinin elinden çıkmıştır. 1836'da da İstanbul'da hahambaşılık makamı kurulmuş, daha sonra devlet içerisindeki değişik eyaletlere de hahambaşı tayin edilmeye başlanmıştır. Günümüzde Aşkenaz yahudilerinin sebt günü âyinleri sırasında yaptıkları Ârâmîce dualarda re'sülcâlûtları da (reşe galvata) andıkları görülmektedir.

Re'sülcâlûtu dünyadaki yahudilerin başı olarak niteleyen Bîrûnî onun pek çok meselede cemaat arasında hüküm verdiğini belirtir (*el-Âşârû'l-bâkıye*, s. 16). Halife Me'mûn zamanına kadar bütün yahudi cemaatlerine hâkim tayini onun tarafından yapılıyordu. Devletin yahudilere koyduğu vergileri toplama, cemaatin güvenliğini sağlama, alım satım ve ticarî işler için ruhsat verme, nikâh ve boşanma işlemlerini kayıt altına alma, pazarlardaki ölçü ve tartı aletlerini kontrol etme, satılan gıda maddelerinin dinî şartlara uygun olup olmadığını denetleme, cemaatin dinî ve ahlâkî yapısını koruma ve bunun için önlemler alma re'sülcâlûtun görevleri arasındaydı; bunları yaparken hapis dışında para, ta'zîr ve herem (cemaatten atma) gibi cezaları verme yetkisine sahipti (Câhiz, IV, 27).

Re'sülcâlûtlüğün siyasî bir kurum olmasından ve İslâm idaresiyle irtibat halinde bulunmasından dolayı gösterişe çok önem verilirdi. Re'sülcâlût herhangi bir iş için makamından ayrılrken vezirlerinkine benzer bir tahtrevana biner, kalabalık bir maiyet alayı kendisine eşlik ederdi. Halifenin huzuruna çıktığında saraydan köşküne hilâfet makamına ait bir arabayla dönerdi. Sokaklardan geçerken öndeki bir münâdî, "Dâvûd oğlu efendimize yol açın, ona gerektiği şekilde hürmet edin!" diye bağırır, ayağa kalkmayan yahudiler kırbaçlanırdı (Benjamin – Petachia, s. 65-66). Hz. Dâvûd ailesinden olması re'sülcâlûtlara müslümanlar nazarında da saygınlık kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, IV, 27; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, Kahire 1342/1923, s. 24; Makdisî, *Ahşenü'l-tekâsim*, s. 121; Natan ha-Bavli, "Seder 'Olam Zuta", *Seder ha-Hahamim ve Korot ha-Yamim* (ed. A. Neubauer), Oxford 1887, II, 68-88; Bîrûnî, *el-Âşârû'l-bâkıye 'ani'l-kurûni'l-hâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 16; Ebû'l-Meâli, *Beyânü'l-edyân* (trc. Yahyâ Haşşâb, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb* [XIX/1], içinde), Kahire 1957, s. 23; Avraham Ibn Daud, *Sefer ha-Kabala: The Book of Tradition* (ed. ve trc. G. D. Cohen), Philadelphia 1967, metin: s. 34-35, 41-45; trc.: s. 44-45, 54-62; Tude-lali Benjamin – Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri* (trc. Nuh Arslantaş), İstanbul 2001,

s. 65-67, 71, 74, 77; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1991, II, 513; Yûsuf Rızkullah Ganîme, *Nûzhetü'l-müştaş fi târîhi Yehûdî'l-'Irâk*, Bağdad 1924, s. 79, 100-109; W. J. Fischel, "Reş Galuta (Re'sü'l-calut) be-Sifrut ha-'Aravit", *Magnes Anniversary Volume*, Jerusalem 1938, s. 181-187; L. Nemoy, "Anan ben David-A re-appraisal of the Historical Data", *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw* (ed. A. Scheiber), Budapest 1947, s. 239-248; D. S. Sassoon, *A History of the Jews in Baghdad*, Letchworth 1949, s. 16-27, 63-71, 89-94; A. Grossman, *Raşot ha-Gola be-Bavel bi-Tkufat ha-Geonim*, Yeruşalayim 1984, s. 15-21, 45-57, 75-80, 97-102; Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005, s. 71-80; a.mlf., *Abbâsîler ve Fatımîler Döneminde Yahudiler* (doktora tezi, 2007), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 70-83, 108-109; A. D. Goode, "The Exilarchate in the Eastern Caliphate, 637-1258", *The Jewish Quarterly Review*, XXXI/2, Philadelphia 1940-41, s. 149-169; Eliyahu [Strauss] Ashtor, "Prolegomena to the Medieval History of Oriental Jewry", a.e., L (1959-60), s. 55-68, 147-166; R. Gottheil – W. Bacher, "Exilarch", *JE*, V, 288-293; J. Neusner, "Exilarch", *EJd*, VI, 1023-1027; E. Bashan, "Exilarch", a.e., VI, 1027-1034.

NUH ARSLANTAŞ

RE'SÜLHAYME

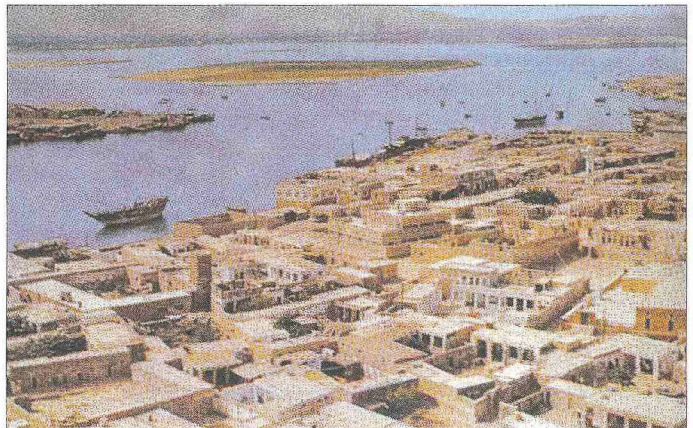
(رأس الخيمة)

Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan yedi emirlikten biri.

Adı, eski Culfâr şehrinin yerinde bulunan yönetim merkezi Re'sülhayme'den gelen emirlik Arabistan yarımadasının güneydoğu köşesinde, Uman körfeziyle Basra körfezini birleştiren Hürmüz Boğazı'na hâkim stratejik bir noktada yer alır. Zamanla Culfâr'ı unutturan Re'sülhayme (çadırbaşı) adı aslında eskiden beri halk arasında, denizden bakıldığında bedevî çadırlarına benzetilen küçük tepelerden dolayı bütün sahil için kullanılıyordu. XVIII. yüzyılda Culfâr'a küçük bir şehir niteliğinde yeni bir kesim eklendiğinde şehirle birlik-

te merkezi olduğu yeni kurulan devlet de bu adla anılmaya başlandı. Ülke toprakları birbirinden farklı iki coğrafi bölgeden oluşur; Basra körfezi sahilindeki birinci bölge daha geniş ve ovalık, içte kalan ikinci bölge ise dağlıktır. Sahil kesiminde yapılan arkeolojik araştırmalar ilk iskân izlerinin milâttan önce VII. binyıla kadar gittiğini göstermektedir. Me'rib Seddi'nin yıkılmasının (m.s. VI. yüzyıl) ardından yaşanan göçler sırasında Kahtânîler'e mensup Ezd kabilesinin bazı kolları bu bölgeye intikal etmiş, İslâmî dönemde ise Kavâsim ve Yâs gibi Adnânî kabileler Orta ve Kuzey Arabistan ile Irak'tan gelerek sahile yerleşmiştir.

Hız. Ömer zamanında Osman b. Ebû'l-Âs, Basra körfezi üzerinden İran'a düzenlediği sefere körfezin en eski limanlarından olan Culfâr'dan çıkmıştır (16/637). Basra körfezi-Hindistan ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle tarihinin her safhasında ticarî bir önem taşıyan Culfâr, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde Uman İbâzîleri'ne karşı düzenlenen seferler için de askerî üs olarak kullanılmıştır. XV. yüzyılda inci ticareti ve gemi yapımıyla meşhur olan Culfâr ve Hürmüz Boğazı'na adını veren stratejik Hürmüz adası sömürgecilerin dikkatini çekti. Afrika kıyılarını dolaşıp Hindistan yolunu açan Portekizliler XVI. yüzyılın başlarında körfeze yönelerek buraları ele geçirdiler ve tahkim edip askerî gar-nizona dönüştürdüler (bk. HÜRMÜZ). Böylece Portekizliler, Basra körfezinin girişini kontrolleri altında tutarak ticaret gemilerinden ve deniz yoluyla giden hac kafilelerinden haraç alıp yolculara eziyet etmeye başladılar. İran Şahı I. Abbas'ın 1031'de (1622) Hürmüz adasını ve Uman Ya'rûbî Sultanı Nâsır b. Mürşid'in 1633'te Culfâr'ı zaptetmesiyle bölge işgalden kurtarıldı. Culfâr sahiline bölgenin kurtarılmasında büyük rol oynayan Kavâsim kabilesi yerleş-

Re'sülhayme'nin liman kesiminden bir görünüşü